

Spis treści

Wykaz skrótów	13
Wstęp	19
Rozdział 1. Polityka innowacyjna jako polityka publiczna	41
1.1. Istota i pojęcie innowacyjności	41
1.1.1. Pojęcie innowacji i innowacyjności	41
1.1.2. Rodzaje innowacji	44
1.1.3. Innowacje a innowacyjność gospodarki	45
1.1.4. Czynniki wpływające na innowacyjność	46
1.2. Polityka naukowa i technologiczna jako podbudowa polityki innowacyjnej	47
1.2.1. Pojęcie i przesłanki polityki naukowej i technologicznej	47
1.2.2. Przejście od polityki naukowej do polityki naukowo-technologicznej i polityki innowacyjnej	50
1.3. Polityka innowacyjna	51
1.3.1. Polityka innowacyjna w polityce publicznej	51
1.3.2. Ewolucja koncepcji polityki innowacyjnej	53
1.3.3. Cele polityki innowacyjnej	69
1.3.4. Instrumenty polityki innowacyjnej	71
1.3.5. Przesłanki wyodrębnienia polityki innowacyjnej	75
1.3.6. Zależności pomiędzy polityką naukową, technologiczną i innowacyjną we współczesnej gospodarce	76
1.4. Polityka innowacyjna w myśli badaczy latynoamerykańskich	79
1.4.1. Endogeniczna myśl latynoamerykańska	79
1.4.1.1. Kontekst latynoamerykański i Latynoamerykańska Szkoła Myśli nad Nauką, Technologią i Rozwojem	79
1.4.1.2. Współczesna myśl latynoamerykańska	84
1.4.2. Wpływ endogenicznych badań latynoamerykańskich na kształtowanie polityki innowacyjnej w krajach Ameryki Łacińskiej	91
1.4.2.1. Polityka innowacyjna wspierająca stronę podażową gospodarki (1950–1985)	91

1.4.2.2. Polityki innowacyjne projektowane od strony popytowej (1985–2000)	93
1.4.2.3. Podejście systemowe (od 2000 roku)	96
1.4.3. Trendy w polityce innowacyjnej w Ameryce Łacińskiej	98
1.5. Pojęcie konkurencyjności międzynarodowej	101
1.5.1. Definicja konkurencyjności międzynarodowej	101
1.5.2. Znaczenie konkurencyjności międzynarodowej	103
1.5.3. Dylematy pomiaru konkurencyjności międzynarodowej: <i>ex ante</i> czy <i>ex post</i> ?	104
1.5.4. Pomiar konkurencyjności międzynarodowej	106
1.5.5. Założenia metodologiczne Globalnego Indeksu Konkurencyjności (GCI)	107
1.6. Polityka innowacyjna a konkurencyjność międzynarodowa	112

Rozdział 2. Genealogia rozwoju naukowo-technicznego Brazylii

w okresie kolonialnym i postkolonialnym do 1945 roku	117
2.1. Okres kolonialny (1500–1822): tworzenie ośrodków religijno-edukacyjnych	117
2.2. Brazylia w okresie Cesarstwa (1822–1889): pierwsze ośrodki naukowe i szkoły zawodowe	122
2.3. Okres Starej Republiki (1889–1930): powołanie instytutów badawczych i pierwszych uniwersytetów	127
2.4. Pierwsza epoka Getúlio Vargasa (1930–1945): reforma edukacji i rozwój nauki dla uprzemysłowienia	134
2.5. Podsumowanie i wnioski	137

Rozdział 3. Polityka naukowa i technologiczna oraz formułowanie polityki innowacyjnej w przewyciężaniu rozwoju zależnego w latach 1945–1985

w latach 1945–1985	141
3.1. Uwarunkowania polityczne, ekonomiczne i społeczne	141
3.1.1. Industrializacja w oparciu o strategię substytucji importu	141
3.1.2. Okres rządów wojskowych i strategia proeksportowa	143
3.1.3. Przemiany w strukturze przemysłu i rezultaty strategii	147
3.2. Instytucjonalizacja nauki i technologii w polityce brazylijskiej	148
3.2.1. Narodowa Rada ds. Badań Naukowych (CNPq)	148
3.2.2. Koordynacja ds. Szkolenia Zasobów Szkolnictwa Wyższego (CAPES)	152
3.2.3. Pozostałe instytucje	154
3.3. Polityka naukowa i technologiczna a okres dyktatury wojskowej	156
3.4. Rezultaty polityki naukowej i technologicznej dla rozwoju przemysłu ..	158
3.5. Podsumowanie i wnioski	160

Rozdział 4. Polityka naukowa, technologiczna oraz konceptualizacja polityki innowacyjnej w okresie transformacji ustrojowej w latach 1985–1999 ...	165
4.1. Uwarunkowania polityczne, ekonomiczne i społeczne	165
4.1.1. Kryzys zadłużeniowy w krajach Ameryki Łacińskiej	165
4.1.2. Wprowadzanie Konsensu Waszyngtońskiego w krajach Ameryki Łacińskiej	167
4.1.3. Powrót rządów cywilnych, demokratyzacja i liberalizacja w Brazylii	171
4.2. Rozwój nauki, technologii i innowacyjności w Brazylii na tle krajów regionu	173
4.3. Rozwój szkolnictwa wyższego w Brazylii	175
4.4. Zmiana koncepcji rozwoju nauki i technologii Brazylii oraz początki zinstytucjonalizowanej polityki innowacyjnej	177
4.5. Podsumowanie i wnioski	181
Rozdział 5. Polityka innowacyjna w okresie stabilnego wzrostu 1999–2018 ..	185
5.1. Uwarunkowania polityczne, ekonomiczne i społeczne	185
5.1.1. Okres prezydentury Fernando Henrique Cardoso (1995–2002) ..	185
5.1.1.1. Uwarunkowania polityczne i ekonomiczne	185
5.1.1.2. Uwarunkowania społeczne	187
5.1.2. Okres prezydentury Luli da Silvy (2003–2011)	188
5.1.2.1. Uwarunkowania polityczne i ekonomiczne	188
5.1.2.3. Uwarunkowania społeczne	193
5.1.3. Prezydentura Dilmy Rousseff (2011–2016) i Michela Temera (2016–2018)	194
5.1.3.1. Uwarunkowania polityczne i ekonomiczne	194
5.1.3.2. Uwarunkowania społeczne	198
5.2. Postęp w zakresie szkolnictwa w Brazylii	199
5.2.1. Szkolnictwo podstawowe i średnie	199
5.2.2. Szkolnictwo wyższe	200
5.3. Nowe podejście do polityki innowacyjnej	206
5.3.1. Diagnoza poziomu innowacyjności Brazylii w 2000 roku	206
5.3.2. Przejście od polityki naukowej i technologicznej ukierunkowanej na podaż do polityki innowacyjnej	211
5.3.3. Projektowanie polityki innowacyjnej	212
5.3.3.1. Założenia i cele polityki innowacyjnej	212
5.3.3.2. Narzędzia polityki innowacyjnej	214
5.3.3.3. Kontrowersje wokół polityki innowacyjnej	216
5.3.3.4. Znaczenie nauki, technologii i innowacji dla wspierania rozwoju społecznego	218
5.4. Nowe programy w ramach polityki innowacyjnej	223
5.4.1. Plan Działania na Rzecz Nauki, Technologii i Innowacji 2007–2010 (PACTI)	223

5.4.1.1.	Założenia, cele i narzędzia	223
5.4.1.2.	Rezultaty	226
5.4.2.	Zmiany w polityce innowacyjnej w zakresie instytucjonalnym w drugiej dekadzie XXI wieku	228
5.4.2.1.	Założenia i cele	228
5.4.2.2.	Narzędzia wspierania badań i rozwoju oraz innowacji w firmach	229
5.4.2.3.	Rezultaty	233
5.5.	Polityka innowacyjna jako narzędzie wspierania przemysłu i konkurencyjności	233
5.6.	Podsumowanie i wnioski	237
Rozdział 6. Ocena efektywności polityki innowacyjnej w Brazylii		
   w kontekście pozycji konkurencyjnej – wymiar regionalny i globalny ...		
6.1.	Pozycja ekonomiczna Brazylii pod koniec drugiej dekady XXI wieku jako rezultat polityki innowacyjnej	241
6.1.1.	Gospodarka Brazylii na tle regionalnym i globalnym	241
6.1.2.	Sektory gospodarki Brazylii	245
6.1.2.1.	Charakterystyka głównych sektorów gospodarki Brazylii	245
6.1.2.2.	Gałęzie gospodarki Brazylii kluczowe dla rozwoju innowacyjności	246
	Rolnictwo	246
	Biotechnologie	247
	Sektor naftowy i gazu ziemnego	248
	Odnawialne źródła energii	249
	Przemysł lotniczy	249
	Przemysł kosmiczny	250
	Technologie satelitarne i teledetekcja	251
	Telekomunikacja, usługi cyfrowe i sztuczna inteligencja ..	252
6.1.3.	Strukturalne ograniczenia rozwoju gospodarczego Brazylii	254
6.1.4.	Handel zagraniczny Brazylii	257
6.1.5.	Brazylia w międzynarodowym środowisku gospodarczym	261
6.1.6.	Atrakcyjność inwestycyjna Brazylii	262
6.1.6.1.	Wizerunek inwestycyjny Brazylii na świecie	262
6.1.6.2.	Sektor energetyczny Brazylii	263
6.1.6.3.	Brazylia jako partner inwestycyjny	264
6.2.	Ocena poziomu innowacyjności na tle regionalnym i globalnym	266
6.2.1.	Poziom rozwoju naukowego i technologicznego	266
6.2.2.	Brazylijski narodowy system innowacji	269
6.2.3.	Finansowanie sektora badawczo-rozwojowego (B+R)	277
6.2.4.	Poziom innowacyjności Brazylii	280

6.3. Ocena pozycji Brazylii w Globalnym Rankingu Konkurencyjności (GCI) na tle regionalnym i globalnym	286
6.4. Podsumowanie i wnioski	292
Podsumowanie wyników badań	299
Bibliografia	309
Spis tabel	341
Spis wykresów	342

Wstęp

Identyfikacja obszaru i celu badawczego pracy

We współczesnym coraz bardziej złożonym i współzależnym świecie problemy gospodarcze, polityczne i społeczne wymagają znalezienia i zastosowania najbardziej efektywnych rozwiązań. Ewolucja innowacyjności i konkurencyjności międzynarodowej jest ważnym aspektem przemian globalnych, regionalnych i narodowych. Procesy rosnącego współzależnienia w światowej gospodarce wpływają na wzrost znaczenia innowacyjności jako jednego z podstawowych czynników międzynarodowej przewagi konkurencyjnej państw. O istotności problemu świadczy fakt, że polityka innowacyjna doczekała się wielu analiz naukowych i testów praktycznych i dziś posługuje się kompleksowym instrumentarium prawnym i finansowym oraz korzysta z nieustannego zainteresowania polityków, ekonomistów i przedsiębiorców, stwarzając nowe możliwości rozwoju gospodarek i społeczeństw, w tym także poprzez wzmocnienie konkurencyjności międzynarodowej.

Chociaż wysoka innowacyjność kojarzy się przede wszystkim z najszybciej rozwijającymi się i najbogatszymi gospodarkami, jak Stany Zjednoczone, niektóre państwa Unii Europejskiej czy „azjatyckie tygrysy”¹, to polityka innowacyjna stała się w ostatnich latach przedmiotem zainteresowania państw zaliczanych do grupy rozwijających się, w szczególności zyskując rosnącą popularność w Ameryce Łacińskiej. Od początku obecnego stulecia polityka innowacyjna uważana jest za politykę o znaczeniu strategicznym w wielu krajach regionu, które w systemowym podnoszeniu poziomu konkurencyjności²

---

¹ Wśród najbardziej innowacyjnych gospodarek świata w globalnym rankingu innowacyjności (ang. *Global Innovation Index*, GII) przodują: Szwajcaria, Szwecja, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Holandia, podczas gdy Brazylia została sklasyfikowana na 66. miejscu (World Bank, 2019).

² W globalnym rankingu konkurencyjności (ang. *Global Competitiveness Index*, GCI) przygotowywanym przez Światowe Forum Gospodarcze (WEF, 2019) pod względem

poprzez odpowiednio skonstruowaną politykę innowacyjną upatrują swoich szans na przyspieszenie rozwoju gospodarczego i społecznego³. Jak wskazano w jednym z dokumentów programowych przygotowanych przez Organizację Państw Iberoamerykańskich na rzecz Edukacji, Nauki i Kultury (hiszp. *Organización de Estados Iberoamericanos para la Educación, la Ciencia y la Cultura*, OEI) „(w)iedza naukowo-techniczna jest jednym z głównych atutów współczesnych społeczeństw i niezbędnym elementem wspierania rozwoju gospodarczego i społecznego. Nauka, technologia i innowacje stały się niezbędnymi narzędziami transformacji struktur produkcyjnych, racjonalnej eksploatacji zasobów naturalnych, opieki zdrowotnej, żywności, edukacji i innych wymagań społecznych. Kraje Ameryki Łacińskiej mają dziś szansę na utrwalenie postępu dokonanego w ostatnich latach i stawienie czoła czekającym wyzwaniom w gospodarce, społeczeństwie, nauce i edukacji. Wiedza naukowa i techniczna może w znacznym stopniu przyczynić się do uczynienia tego możliwym. Do wyzwań należy podejść strategicznie, długoterminowo i dogłębnie, wzmacniając wspólne więzi”⁴ (OEI, 2012: 5).

Badanie innowacyjności i konkurencyjności jest wyzwaniem szczególnie interesującym w odniesieniu do krajów rozwijających się, które poszukują swojego miejsca w gospodarce światowej i dążą do przyjęcia najbardziej efektywnej strategii rozwoju uwzględniającej specyficzne uwarunkowania i wyzwania. W systemach gospodarczych krajów Ameryki Łacińskiej w XXI wieku zaczęto uwzględniać politykę innowacyjną, uznając ją za narzędzie poprawy poziomu konkurencyjności. Jednocześnie jednym z najważniejszych zjawisk we współczesnej gospodarce światowej, związanym z intensyfikacją procesów globalizacyjnych, jest rosnące tempo starzenia się wiedzy i postępu technicznego. Procesy te w znacznym stopniu nasiliły i zmieniły konkurencję międzynarodową. Aby jej sprostać, również gospodarki laty-

---

konkurencyjności Brazylii znalazła się na 71. miejscu. W 2019 roku najbardziej konkurencyjną gospodarką świata był Singapur, wyprzedzając Stany Zjednoczone, Hongkong, Holandię i Szwajcarię.

³ Kompleksową analizę roli nauki, technologii i innowacji w rozwoju gospodarczym krajów Ameryki Łacińskiej przedstawiono w artykułach: „Innowacyjność gospodarcza i społeczna jako strategia rozwoju Ameryki Łacińskiej w perspektywie historycznej” (Goćłowska-Bolek, 2014), „Nowa strategia rozwoju Ameryki Łacińskiej w dobie internacjonalizacji” (Goćłowska-Bolek, 2016) oraz monografii: „Ameryka Łacińska w poszukiwaniu nowej strategii rozwoju. Nauka, technologie i innowacje w budowaniu gospodarki opartej na wiedzy” (Goćłowska-Bolek, 2017a). Niniejsza monografia stanowi rozwinięcie i pogłębienie jednego z wówczas poruszonych wątków.

⁴ Tłumaczenie własne autorki. Jeśli nie zaznaczono inaczej, kolejne cytaty w monografii również są tłumaczeniami własnymi autorki.

noamerykańskie są zmuszone do ciągłego poszukiwania nowych rozwiązań i wspierania rozwoju technologii i innowacji. W politykach wielu krajów latinoamerykańskich innowacyjność zyskała najwyższy priorytet jako kluczowy czynnik wzrostu konkurencyjności i rozwoju gospodarczego. Obserwujemy zatem nowy fenomen w odniesieniu do krajów latinoamerykańskich, które jako główny kierunek rozwoju wskazują budowanie gospodarki opartej na wiedzy, najwyższy priorytet przypisując rozwojowi nauki, technologii i innowacji (Gocłowska-Bolek, 2017a).

Przykładem szczególnie wartym zainteresowania w tym kontekście jest Brazylia. Przekształcenie zacofanej gospodarki eksportowej, zdominowanej przez eksport kawy i naturalnego kauczuku, jaką była gospodarka brazylijska na początku XX wieku, w stosunkowo dynamiczną, przemysłową i innowacyjną potęgę regionalną coraz skuteczniej konkurującą na rynkach globalnych, jest jednym z nielicznych w XX i na początku XXI wieku przypadków zerwania z syndromem zacofania i przejścia do grupy ważnych aktorów stosunków międzynarodowych. Chociaż w tej chwili brazylijska gospodarka jest w słabszym momencie swojego rozwoju, w stanie recesji gospodarczej, perspektywy powrotu na ścieżkę wzrostu wydają się rzeczyste.

Głównym celem badawczym niniejszej monografii jest zatem kompleksowa ocena polityki innowacyjnej, w szczególności roli tej polityki w podnoszeniu konkurencyjności międzynarodowej Brazylii oraz przedstawienie obecnego poziomu innowacyjności i konkurencyjności Brazylii na tle regionalnym i globalnym z jednej strony jako wyniku unikatowej kontynuacji rozwoju gospodarczego i społecznego, i – mimo krótkotrwałych załamań – konsekwencji we wspieraniu innowacyjności, realizowanej z różnym nasileniem od 1985 roku, z drugiej zaś jako niezaprzeczalnego *novum* w odniesieniu do możliwości osiągnięcia wyższego poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego. Ma temu służyć nowa, nietradycyjna interpretacja obecnego etapu rozwoju Brazylii rozumiana jako skutek długookresowego realizowania polityki innowacyjnej.

Przesłanki i uwarunkowania podnoszenia konkurencyjności międzynarodowej Brazylii jako wyniku implementacji jej polityki innowacyjnej są ściśle powiązane z jej cechami strukturalnymi. Zarówno jej specyfika wewnętrzna, jak też znaczenie międzynarodowe w ujęciu regionalnym i globalnym uzasadniają wybór Brazylii jako studium przypadku dla zbadania skuteczności polityki innowacyjnej. Ze względu na fakt, że polityka innowacyjna stanowi przykład polityki publicznej, konieczne jest dokonanie analizy efektywności

wysiłków podejmowanych przez państwo w obszarze podnoszenia poziomu innowacyjności gospodarki w ujęciu historycznym i współcześnie. Pokreślone zostaną implikacje doświadczenia Brazylii dla szeroko rozumianej koncepcji rozwoju gospodarczego i zmian społecznych, które w dużym stopniu wynikają z zastosowania polityki innowacyjnej.

Kwestiom rozwoju gospodarczego krajów Ameryki Łacińskiej poświęcono wiele studiów, o różnym stopniu ogólności, jednak nie obejmują one całości zagadnienia interesującego autorkę. Brak jest też nie tylko w literaturze polskiej, ale również światowej, jak dotąd, całościowego opracowania w postaci monograficznej, łączącego krytyczne spojrzenie na kwestie poszukiwania efektywnej polityki innowacyjnej z próbą osiągnięcia wyższego poziomu konkurencyjności w perspektywie historycznej i obecnie. Prezentowana monografia jest próbą uzupełnienia tej luki.

Autorka pragnie przyczynić się do rozwinięcia badań i popularyzacji wyników analiz dotyczących polityki innowacyjnej oraz jej wpływu na konkurencyjność międzynarodową, które mogą znaleźć kontynuację w przyszłych trendach badawczych, zwłaszcza w zakresie porównania polityki innowacyjnej i konkurencyjności Brazylii i krajów europejskich, w tym Polski.

Dotychczasowe wyniki badań przedstawiane i weryfikowane były już wcześniej na konferencjach o zasięgu międzynarodowym i krajowym zarówno w Ameryce Łacińskiej, jak w Europie oraz w trakcie organizowanych przy udziale autorki sesji tematycznych i seminariów naukowych poświęconych współczesnym gospodarkom latynoamerykańskim, w tym zwłaszcza roli innowacyjności w budowaniu gospodarki opartej na wiedzy, zaś częściowe rezultaty i wnioski z badań znalazły odzwierciedlenie także w kilku wcześniejszych publikacjach naukowych.

Przegląd literatury – stan badań nad problematyką polityki innowacyjnej Brazylii

Polityka innowacyjna jako przedmiot zainteresowania badaczy pojawiła się w literaturze naukowej po II wojnie światowej wraz z instytucjonalizacją publicznego wsparcia dla nauki oraz badań i rozwoju (B+R), równoległe do podejmowanych prób wypracowania nowej wizji roli państwa. Istotny wpływ na kształt polityki naukowej, która stała się podbudową polityki innowacyjnej po II wojnie światowej wywarł zwłaszcza raport „Science. The Endless Frontier”, przygotowany przez dyrektora centralnego rządowego ośrodka